

Nacsa Xénia

∴ Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
∴ hanael23@freemail.hu

BALASSA PÉTER NÁDAS-MONOGRÁFIÁJÁRÓL

On the Nadas Monograph by Péter Balassa

Balassa Péter Nadas-monográfiája sok év tanulmánytermését szintetizálja egy kötetben. Szemügyre veszi az író művészetének alakulását, harmincöt év termését a kezdetektől napjainkig. A monográfiában állandó kontextuális utalások, elemzések szerepelnek, beleértve a hatástörténeti összefüggéseket és a kritikai fogadtatást is. A kontextuális műelemzések során a szerző megvizsgálja a magyar mentális kultúra- és politikatörténetet is. Ezáltal egy írói alkat rajzolódik ki előttünk. Kibontakoznak Nadas írói természetének belső erővonalai, az adott társadalmi, kulturális és történelmi időben. Balassa pragmatikus megközelítéséből kifolyólag nemcsak a művekről, hanem az életmű belső arányairól, a hangsúlyeltolódásról és a színvonal-ingadozásról is beszél.

„Nadas művészete a testi, szellemi önismeret – folyamat és szakadás – költői közösséget teremtő elbeszélése, az európai személyesség nagyszabású tragédiája és komédiája.” (BALASSA 1997: 15)

Kulcsszavak: klasszikus, önértelmezés, alannyá válás, elbeszélés, láthatóvá tétel, kontextualitás.

EGY ARC PARADOXONAI

Egy monográfia nemcsak szövegek, hanem egy alkat leírását is jelenti.

Balassa Péter Nadas Péterről írt monográfiájában (BALASSA 1997) értelmezésre váró feszültséget lát alkat és szöveg között. Nádast már a kezdetektől klasszikus írónak nevezi, még akkor is, amikor ez a jelző korunkban anakronisztikusnak tűnhet.

Természetesen nem Balassa az első, aki ekképpen beszél Nádasról, de az ő értelmezésében a klasszikus nem értékkritérium, hanem a szerző alkata, magatartása. Éppen ebből kifolyólag idéz elő szellemi-művészi karaktere bizonyos megértési nehézséget.

Vizsgálódásunkat kezdjük ennek a megértési nehézségnek a feltárásával. Nadas művészetében (prózájában) mindig jelen van a végletek közti egyensúlyozás, nyelvezetének, szinte idegen nyelven formálódó stilisztikumuma. A klasszikus alkatról beszélve Balassa a klasszikus alkat és a klasszicizáló megkötés értelme-

zésében az életmű alapproblémáját akarja feltárni. A klasszikust értelmezve az egyensúlyt kísérő önreflexióról beszél, az egyensúly szövegen belüli értelmezéséről. Nádas életművének szinte minden pontján azonos dinamika tapintható ki. Ebben már tetten érhető a körkörösség technikája. A történetek, konstrukciók, témák ismétlődése, mint eredeti átírások sorozata jelennek meg. Klasszikus az, mondta Hegel, ami azáltal jelenti önmagát, hogy önmagát értelmezi.

Amikor megértési nehézségről beszél, Balassa nemcsak a műértelmezésre gondol, hanem kimondja, hogy önértelmező szövegekről van szó. Az elbeszélő alkata nem más, mint az önértelmezés. Tehát nemcsak a narrátort elemzi, hanem az is érdekli, hogyan jön létre az elbeszélő az elbeszélésben, és az elbeszélés által. A narrátor értelmezési nehézségében fölveti a műalkotás státusának kérdését. Amit Balassa a Nádas-szöveg narratív szerkezetében meg akar mutatni, az az elbeszélő és az elbeszélte kultúrában lévő „én”-ek helyzete: krízise, alannyá válásuk, ami számára maga a történet. Épp ezért a Nádas-monográfia, nem pusztán monográfia, hanem a művészetfilozófia nyelvén is beszél. Balassa felteszi a kérdést: Mit jelent elbeszélni? Mit jelent önértelmezésekben elbeszélni? Hogyan lehet az önértelmezésben elbeszélő elbeszélőt értelmezni?

Természetesen elbeszélés útján, mondhatnánk. Egyértelmű tehát, hogy miért írt Balassa „elbeszélő” monográfiát. Mivel minden monográfia történetmondás is, Balassa könyvében mindent az elbeszéléshez, a történetmondás logikájához viszonyít.

Az elbeszélés az ő értelmezésében nem korlátozódik a történetmondásra, a hagyományosan epikai műfajokra: az elbeszélést a rendelkezésre álló történések értelmező elrendezéseként, újra-összeállításaként; tapasztalatok és életesemények műbe rendezéseként érti. Ez ugyanígy történik a Nádas-drámában és a Nádas-esszéiben is.

Nádas elbeszélései fel- és leépülési történetek, az elnevelődés és az önnevelés, a magunkra ismerés és döbbenés tapasztalati folyamatai. Hősei mindig elkövetnek valami kegyetlen tettet. Már a *Biblia* (1967) című művében megjelenik az önmagáért való bűn. Az erkölcsöt nála a bűn hordozza. A test tisztelet így a bűn hordozójává válik nála. Ez már a kezdetektől megfigyelhető: „...a heroizmus a rosszaság lényegszerű jelenlétéről való tudás alapján jön tehát létre...” (HEIDEGGER 1993: 328).

A 18. században megszilárdult nevelődés epikai-struktúra nála úgy jelenik meg, mint a paradigma csődje. A *Bibliában* található történések, motívumok, értékelések, dilemmák, választatok, értékstruktúrák minduntalan visszatérnek, tovább mélyülve, új aspektust megvilágítva. Tehát már ebben a művében kibontakoznak Nádas visszatérő motívumai. A korai írásokban találkozunk a szociológiai és politikai rétegelemzéssel. A *Biblia* és a többi korai munka az *Emlék-*

iratok könyvéig (a 70-es évek közepéig) a feloldhatatlan feldolgozását mutatja be. Ennek a munkának a legkorábbi jele a *Biblia* metafora- és szimbólumvilága. Két motívum húzódik végig az egész pályán, a polgári elit és a kommunista elit magatartásának és stílusjegyeinek szembesítése. „Az emlékeztető szabadsághíányról mint írói-etikai tétről, a széles és tágas európai horizont történetmondói hagyományának poétikai újragondolásáról való beszéd új lehetőségeket teremthetett az idő elbeszélésének magyar változataiban, elsősorban Mészöly Miklósnál, Nádas Péternél. Ennek természetes feltétele pedig a viszonylag felismerhető, a klasszikus modernség magasan fejlett és a »realizmus« konvencióit már régen lebontó tagolási sémáinak, szerkezeteinek újraalkalmazása. Minden az emlékeztetés, az amnéziaellenesség mint jelenvalóvá tétel igényében a poétikai és az etikai horizontot szétválaszthatatlanul egyesítette.” (BALASSA 1997: 76)

Elmondható Nádas korai műveiről, hogy mindazok az egzisztenciális és kulturális motívumok, szerkezetek megjelennek benne, amelyek egész művészetének referenciapontjait alkotják. Tematikusan ott vannak a gyermeki, kamaszkori állapot erotikus mélylélektani, ödipális motívumai. A „ki vagyok?” és a „ki beszél?” kérdése vezethet az első kötetek újdonságához. A műveiben megjelenő világ a különbségtevés és a megfigyelés éthosszaként jelenik meg. Az érzékek ideje, mely artikulálódik a korai történetek poétikai megtörténéseiben. Ez vezet az *Egy családragény végétől* kezdve az író klasszikus modernségéhez. A korai történetek sora a stilizáció előtti és közbeni, úton levő Nádas-epikát reprezentálja.

Balassa az elbeszéléstről mint a személyes tudás átváltozásának helyéről abban az értelemben beszél, hogy az elrendezett anyag első értelmezője maga az elbeszélő. A személyes tudás nem az elbeszélő mű kiváltsága, az alannyá válás adja ennek az átváltozásnak a helyét, ami elérhetetlen. Ebben az elérhetetlenségben van, létezik a mű. Ebben történik meg a történetmondás. Balassa a személyes tudásban akar a történetmondás létezőjéről beszélni, mert Nádas szavaival élve, az elbeszélés a „legreálisabb életesemény”. Ezen ontológia talán leginkább két nagyregénye kapcsán érzékelhető. A már előbb említett *Egy családragény végétől* regényben: „... ez adja meg Simon Péter hagyománybefogadó és bíráló történetének kétértelmű tétjét: szabadulni-menekülni a Történettől, és alannyá válni általa”. (BALASSA 1997: 131)

A családragény a függőben maradó kérdésként értelmezhető. Nádas Péter a regényben véget vet azzal, hogy a szavak megadottak, hagyományozott jelentései többnyire idézetekké váltak. Különleges költői, alanyi egység jellemzi a regényt. A mű értelemkeresésének nem tárgya, hanem alanya van. Balassa felteszi a kérdést, mennyiben tekinthető e regény önéletrajznak? Ez a poétikai arculatában rejlik: a világkép belső mozgása, szerkezeti-erkölcsse, az elbeszélő helyzetek, nézőpontok, a történetmondás, a motívumvezetés, az időstruktúrállás folyamata az, ami személyes kézjeggyé alakul az olvasó és elemző szemében. Ilyen értelemben Simon Péter „önéletrajzával” állunk szemben, nem az

íróéval. A hatástörténetnek, mint a hagyományátadás alkalmazásának értelmező narratívája, sajátos esete a Nádasnál címmel is jelzett családregénytípus. A könyv egyik fő jelentéssíkját a családtörténet elmondásának megtörténése teremti meg. A családregény mint életrajzi, családtörténeti forma egy műfajt jelöl a 19. század eleje óta. Ha ebből a szempontból vizsgálódunk, Nádas címadása egyszerre azonosítja és bejelenti mindennek a végét.

És ugyanez az *Emlékiratok* könyvében: „... ez lappang a könyv belsőleg tágló végtelenjének kibontakozásában, az elvesztünk egymás meséiben effektusában és szerkezetileg a kész műben még látható konzekvenciáiban.” (BALASSA 1997: 142)

A történetmondás ontológiája kettős: megfosztás és elvesztés, odatartozás és idegenség. Nemcsak azért a „legreálisabb esemény” Balassa szerint, mert a történet történéseiben az alannyá válás mutatkozik meg, hanem mert ebben értelmeződik a másokkal való viszony/kapcsolat is. S ez magában foglalja azt a bizonyos „más néz vissza” érzést. Az alannyá válás nem csupán az elbeszélő önértelmezése, hanem az önértelmezés másban történik. A főhős egy másik figurából pillant vissza önmagára, egy másik figurában ismeri föl magát – a rejtélyes alak –, aki néz s akit nézünk. A műben látvány és látás érintkezését érhetjük tetten. Ebben az értelemben beszél a láthatóvá tételről, mint művészetről Balassa. S a láthatóvá tétel nem más, mint a mű látványa. A Nádas-monográfia a láthatóvá tétel mellett annak kérdésével is foglalkozik, hogy milyen az elbeszélő léte a saját történetében, az európai kultúrában. Az irodalomhoz mint személyes tudáshoz fordul, pontosan azért, hogy bemutassa, Nádas életműve az európai történet- és történelem-mondás mintája: befogadás és elfogadása.

„Alannyá válni” a történetben „szabadulni-menekülni” a nagy létkérdések. E kérdéseket folyton egymásba játssza, s ebben a vitában tud a leghatásosabban beszélni elemző/kritikus legalapvetőbb kérdéséről. Az odatartozás a kívülállás konfliktusa, melyet a Nádas-életmű szinte minden pontján kimutat. Főként az életmű elbeszélő és esszéisztikus részének összevetésében. Az esszé megmutat, a művészet pedig maga a megmutatkozás. Az esszéíró tanít, az elbeszélő tanúskodik. Balassa szembeállítja a prózaíró és az esszéistát. E konfliktushelyzet nem új keletű Nádas alkotó művészetének elemzésekor, hiszen „esszékorszakainak” kritikusi is sokat foglalkoztak ezzel a kérdéssel. Balassa számára a konfliktus abban áll, hogy fikció és esszé is ugyanazt mondja. „Mintha az utóbbi írások azt igyekeznének rögzíteni, méghozzá formulaszerűen, ami a maga csödszerű jellegével valójában csak a fikció végtelenítő technikáival teremthető újra. Az esszé az alannyá válás végtelenjét és a sors tükörszerkezeteinek végtelenjét akarják formulaszerűen befogadni, metafizikailag legyűrve az időt, kimondani az időről – jelenről – az ítéletet. Ezért járnak ítéletidőben ezek az írások. Valamit akarnak még egyszer – más közegben –, ami már megvolt, megtörtént a fikció világában. (*Emlékiratok* könyve)” (BALASSA 1997: 499).

Fikció és esszé ugyanazt mondja. A különbségük csupán abban áll, hogy a fikció láthatóvá tesz, az esszé pedig ítél. Az esszé láthatóvá tételében Balassa is tragikus devianciát lát. Az esszé hőse, alanya tragikus, a fikció hőse, alanya paradox. A megmutatkozás és elrejtés „láthatóvá tételének” ő az „igazi” alanya. Balassa megmutatja az alannya válást hordozó történet és esszé egymásra utaltságának problémáját, a megformálhatóság, kilépés, folyamatos ismétlés ambivalenciáját. Folyamatosan rákérdez az „én” helyzetére. Vagyis az „alannya válás”-ban az elbeszélőnek, hősnek, személynek a sorsáról önismeretének történetéről beszél.

Az *Emlékiratok könyve*, mint könyv a történelem alanyi átváltozásának, önértelmezésének a helye, beleírja magát az európai történelembe. Recepcióját tekintve nem lehet eltekinteni attól a mintegy bűvös tényről, hogy akkorra született meg, amikor lényegében egészen széleskörűen nyilvánvalóvá vált annak a fordulatnak, az 1989-esnek a szükségessége, amelynek pillanata ugyan kiszámíthatatlan volt, de végül is bekövetkezett, radikálisan megváltoztatva a világ-helyzetet, s amelynek előzményei, a helyzet: az egész európai kultúra tarthatatlanságának 1933, 1945 és 1956–68 utáni végkifejlete, részben témája, illetve motívumai a könyvnek. Ez a mentalitás-, kultúra- és politikatörténeti pillanat és dinamika, mely övezi, s amelyet sajátos módon maga is alakított valamennyire, meghatározza e könyv sorsát, mely maga is sorsregény, nem csoda hát, hogy befogadásának, fogadtatásának is különös története van.

Balassa az *Emlékiratok könyvét* az interpretációs közösségre bízta. „Az interpretáció története e könyv esetében különös módon megfelel a könyv felépítése/töredezettsége, vágásai/végtelenítései, folyamatosságai és diszkontinuitása által létrehívott sorsérzékelésnek. Valami részleteiben, egészében nagyon ismerős bomlik ki, ami közösséget hoz létre.” (BALASSA 1997: 207)

Az elbeszélés a legreálisabb életesemény, történelem, melyben a tapasztalat közössége jelenik meg, ilyen értelemben értelmezése is közös érzés, a közösség története. „Mindez a testek között zajlik, felépítve, végigelemelve az érzékek mechanikáját.” (BALASSA 1997: 207)

Balassa elemzései az *Emlékiratok könyve* középpontjából tekintenek végig az azt megelőző és követő szövegeken: az életmű szövegformálásának állandósága alkalmat ad, hogy a korai szövegeket az avantgárd és neoavantgárd, a későbbi korszakok szövegeit pedig a posztmodern szövegekkel vesse egybe. Ez az elemzési módszer megmutatja az összefüggéseket az avantgárd hullámai és a 90-es évek irodalmi beszédmódja között: felteszi a kérdést, hogy a 80-as és 90-es évek posztmodernnek nevezett írásmódja és a húsz-harminc évvel korábbi, régi avantgárd hagyományokon járó neoavantgárd között mi a különbség. Balassa elemzései kimutatják, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek irodalma, a korszak szövegformálási eljárásai nem választhatók le a kilencvenes évek és

a második világháborút megelőző korszak szövegeitől: A Nádas-életmű által mozgásba hozott szöveghagyomány (Mészöly, Déry, Camus, Fontane, Musil, Mann, Proust) arra utal, hogy a próza legújabb fejleményei nem különíthetők el a regény 20. századi filozófiai forradalmától.

A Nádas-monográfia alapvető értékének mondható, hogy a szövegelemzés folyamatosan rákérdez a művészet „egzisztenciális” kérdésére. A láthatóvá tétel, a részvétel mellett megkérdi a mű miértjét. Ennek hozzáadása az elemzéshez szükségszerű, hiszen ez működteti a művészetfilozófiai esszé jelleg mellett a kritikai síkot.

Az önismeret történetét az esszé, a kritika és monográfia műfajai fogják közre. Balassa szövege megmutatja azt, hogy az önismereti jelleg a „láthatóvá tétel” igazolhatatlan történéseihez vezet. Balassa két lehetséges határpont közé írja saját Nádas-könyvét: a kié a *Biblia*? című korai szöveg és az *Évkönyv* közé. A *Biblia* mint a Könyvvel való találkozás, valamint a kié kérdése/válaszútja, megalapozza az életmű jellegét. Az *Évkönyv*, mely a rendszerváltozás előtti pillanatok lírai, riporteri, drámai és esszészerű összefoglalása: annales. E két könyv között értelmezhetnénk a Nádas-életművet. Mindkét szöveg az „én” helyzetéről, helykereséséről beszél anélkül, hogy az „én” e tevékenysége témája volna a szövegnek. Az „én” helyzete és helykeresése visszautal a könyvből kirajzolódó figurára. Ezt tárgyalva Balassa egy tulajdonságok nélküli ember alkatára utal, melyet csak az önértelmezéseiben értelmezhetünk, akit értelmezés egészít ki tulajdonságokkal: az esszében tragikus, az elbeszélésben paradox tulajdonságokkal, de végső soron ugyanarról az „alannyá válás”-ról beszél, ami a monográfiában végrehajtott értelmező „láthatóvá tétel”. Amit a művészet tapasztalataként Balassa át tudott írni a saját könyvébe.

Az eddig elmondottakat még kiegészíteném ama meglátásommal, hogy mindamelllett, hogy Balassa Péter ilyen részletezően és sokszínűen mutatja be Nádas művészetének vonásait, valamint annak paradox voltát, a könyv külön értékének tartom, hogy hangsúlyt fektet a prousti hatásra is.

Az eddig megjelent elemzések, tanulmányok csak említést tesznek eme párhuzamról s nem fordítanak kellő figyelmet kettejük irodalmi összefüggéseire. Véleményem szerint Mészöly, Déry, Mann, Musil mellett legalább akkora hatást gyakorolt Proust művészete is Nádasra.

Az *Emlékiratok* könyve keletkezéstörténetét vázoló *Hazatérés* című esszében is saját kiindulópontjának jelöli meg Proust regényeit és stilisztikai eljárásait. Nádas az emberi kapcsolatok és a lelkiállapotok elemzésében, valamint az időről és az emlékezésről való gondolkodásmódjában is prousti jelleget mutat. Az *Emlékiratok* könyvében könnyen tetten érhető a prousti írásmód: az akaratlan emlékezetből fakadó sajátos időszemlélet, a polgári társadalom titkos életének feltárása, különös tekintettel a homoszexualitásra. S ha ezen a síkon gondolko-

dunk tovább, akkor a *Párhuzamos történetek* című művét felfoghatjuk, értelmezhetjük úgy is, mint az *Emlékiratok könyvének* továbbgondolt, kiterjesztett (mind a szereplők számában, a történelmi időben, földrajzi térben, társadalmi életkörülményekben) változatát/folytatását.

A *Párhuzamos történetek* egyfajta kivezető utat képez a hagyományos regényforma világából. Az *Emlékiratok könyve* pedig hasonlóan *Az eltűnt idő nyomában* című műhöz a maga idejében megkérdőjelezte és újradefiniálta a nyugat-európai regényírás addigi hagyományát.

IRODALOM

- BALASSA Péter 1997. *Nádas Péter*. Pozsony, Kalligram Kiadó
 HEIDEGGER, Martin (Ford. Boros Gábor) 1993. *Schelling értekezése az emberi szabadság lényegéről*. Budapest, T-Twins, 1. 328.
 KÁROLYI Csaba 2002. Idegen ruhában? = *Jelenkor*, 10., 1057–1061.
 NÁDAS Péter 2002. *Egy családregény vége*. Pécs, Jelenkor Kiadó
 NÁDAS Péter 2003. *Emlékiratok könyve*. Pécs, Jelenkor Kiadó
 NÁDAS Péter 1989. *Évkönyv*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó
 SZILÁGYI Zsófia 2007. Mélységek és nyomjelek = *Alföld*, 12., 56–74

On the Nádas Monograph by Péter Balassa

Péter Balassa's Nádas Monograph synthesizes in one volume the result of many years of studies. It follows closely the way the writer's art has developed and the harvest of his thirty five years of work from the very beginning up to the present. The monograph contains constant contextual references and analyses, including issues of the history of influence and critical reception. In the course of contextual analyses the author also studies Hungarian mental, cultural and political history. In this way, the make-up of a literary artist becomes depicted to us. The inner lines of force in Péter Nádas's character as a writer are unfolded in the given social, cultural and historic period. Due to Balassa's pragmatic approach, the monograph does not only give an account of the works, but also tells of the inner relations, shifting of stress and artistic value fluctuation.

"Nádas's art is the recounting of the process and disruption of bodily and mental self-knowledge which creates poetic collectivity, a large-scale tragedy and comedy of European privacy."

Keywords: classic, self-interpretation, becoming a subject, narration, making visible, contextuality